

Студенти Новоросійського університету – діячі українського національного громадсько-політичного та культурного руху першої половини ХХ ст.

Впродовж 55 років свого існування Новоросійський університет (НУ) був не лише центром науково-педагогічного життя, але й громадських, зокрема національних, рухів. На сьогодні вже чимало зроблено для дослідження питання про зв'язок НУ з українським національним рухом, визначення його ролі у становленні низки видатних українців далеко не лише одеського масштабу. Зокрема, автор цих рядків нещодавно актуалізував цінні маловідомі актові та зображальні (фото) історичні джерела з фондів Державного архіву Одеської області (ДАОО),

передусім фонд 45 (Новоросійський університет) про початковий етап біографії М. Слабченка, П. Клепацького, М. Гордієвського, В. Буряченко (Буряка)¹. У цій статті ставимо за мету подальшу актуалізацію маловідомих історичних джерел про навчання в НУ низки діячів українського національного громадсько-політичного та культурного руху М. Гордієвського, А. Ніковського, К. Комарецького, Ю. Липи, А. Миколюка, В. Кармазіна-Каковського, О. Семененка, на становлення особистостей яких вплинуло їх різностривале навчання в НУ. Маємо надію, що ознайомлення читачів з новими джерелами про життєвий шлях цих непересічних осіб буде сприяти їх усвідомленню важливих суб'єктів славетної історії НУ. Поки що процес цього усвідомлення перебуває лише на початковій стадії, у чому переконує знайомство з базовою літературою з історії Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Найбільш вивченими є

студентські роки найвидатнішого українського одеського історика М. Є. Слабченка. Основою для написання цієї статті стали актові та зображальні джерела з 45-го та 42-го фондів ДАОО.

За виключенням К. Комарецького, загалом тепер невідомого, та, навпаки, відомого мистецтвознавця В. Кармазіна-Каковського, про факт навчання названих українців в НУ, хоча і різною мірою, відповідні спеціалісти знають з автобіографій, спогадів сучасників, листування. Однак знанням самого факту і деякими деталями ця інформація найчастіше і обмежена.

Отримати більш повноцінні і автентичні відомості про зв'язок діячів українського національного руху з НУ дозволяють матеріали діловодства цього ВНЗ і Одеської навчальної округи.

Уродженець села в околицях Одеси, випускник історико-філологічного факультету НУ 1912 р., член «Просвіти», головний редактор знаменитої газети «Рада», член Української Центральної Ради, видатний літературознавець, Андрій Васильович Ніковський, напевно, в останній зі своїх автобіографій зазначав, що під час студіювання в НУ головним чином працював під керівництвом професора Б. М. Ляпунова. Однак в

одній зі своїх статей 1920-х рр. А. Ніковський згадував про свого іншого університетського викладача Сергія Григоровича Вілінського як про «дуже толерантного й уважного до українських тем в історії літератури». На семінарі С. Вілінського А. Ніковський прочитав реферат про український вертеп, «де в кінці розводився над проблемою самостійності елементів у вер-

Ю. Липа

тепі, і з дебатів над моїми теоріями вийшов дуже щасливо»². У 1917–1918 рр. саме С. Вілінський вперше читав в НУ курс історії української літератури. Факт вагомого впливу на становлення кар'єри та світогляду А. Ніковського з боку цього професора підтверджує і невідомий біографам українського діяча документ — прохання голови педагогічної ради Одеської жіночої гімназії О. С. Белен-де-Балю С. Вілінського від 11 жовтня 1912 р. про прийняття А. Ніковського на посаду викладача російської мови. Отож маємо перший відгук фахівця про А. Ніковського: «Никовского я знаю с лучшей стороны, как бывшего моего слушателя по университету. В бытность свою студентом (он выпущен весной сего года) он заметно выдавался среди других слушателей разносторонностью своих познаний, выдающимся интересом к занятиям и обширными познаниями в области русской литературы — познаниями, далеко оставляющими за собою уровень знаний даже лучших студентов; кроме того, в университете Никовский слушал у меня специальный курс методики преподавания русского языка и словесности, что отчасти должно было подготовить его к преподавательской деятельности. Только семейные обстоятельства и выдающаяся добросовестность, не позволяющая искать снисхождения со стороны экзаменаторов, заставили Никовского отложить сдачу окончательного экзамена до весны 1913 года». Незважаючи на те, що його учень не мав ступеня кандидата, професор просив дозволити йому викладати у 4 та 5 класах гімназії. Принагідно він висловив думку про те, що педагогічна та наукова підготовка вчительок старших класів гімназій є завжди менш продуктивною, ніж університетських випускників³.

Аналогічне значення має відгук професора Миколи Ланге про річний звіт професорського стипендіата Михайла Івановича Гордієвсько-

го — видатного педагога та громадсько-політичного діяча (шоправда, на відміну від А. Ніковського, одеського масштабу), випускника історико-філологічного факультету НУ 1910 р. До цього часу були відомі лише згадки М. Гордієвського про свого вчителя М. Ланге. Відгук М. Ланге містив аналіз дванадцяти зошитів, з них — одинадцять містили критичні замітки М. Гордієвського на прочитані ним філософські твори. М. Ланге наголошував, що «все это в совокупности представляет, конечно, весьма

достаточную за год работу, особенно же если принять во внимание, что Гордиевский, как не имеющий до сих пор степени, и будучи человеком материально совершенно не обеспеченным, должен был взять значительное число уроков в гимназиях, и при том очень увлекся этой своею педагогическою деятельностью, что тоже, разумеется, никак не следует ставить ему в вину».

Водночас професор висловив низку критичних зауважень на адресу М. Гордієвського, здібності якого вважав, «видатними»: «с одной стороны, в этих критических заметках (о критерии достоверности у Декарта, о роли у него идеи о Боге, как поруке за достоверность нашего разума, о его же доказательствах бытия Божия,

далее разсуждения о недостатках в понятии абсолютной субстанции у Спинозы и др.) обнаруживаются в авторе те достоинства редкого диалектического ума и тонкой логики, которые уже обратили на себя раньше наше внимание в его студенческой работе (напечатанной по постановлению факультета в «Записках» нашего университета), именно в работе об антиномиях в «Критике чистого разума». Но вместе с тем нельзя не отметить, что критические замечания г. Гордиевского, несмотря на их диалектическую ловкость, имеют несколько резонерский характер, а по результатам, скептический. Автор вместо

А. Миколюк

того, чтобы прежде всего направит свой интерес на историко-философское установление точного и достоверного смысла учений великих мыслителей прошлого времени, а затем — на уяснение себе ценных сторон этих учений, стремится лишь обнаруживать в них разного рода непоследовательности, внутренние противоречия и ошибки в доказательствах, не делая притом сам никаких положительных выводов, а ограничиваясь лишь отрицательным итогом»⁴.

За своїм масштабом постать геополітика та лікаря Юрія Івановича Липи навіть перебільшує А. Ніковського. Тому той факт, що становлення особистості Ю. Липи, а на погляд деяких і народження, відбулося саме в Одесі, є предметом великих гордощів сучасних українців Одеси. Втім факт його народження саме в Одесі заперечують багато сучасних авторів на підставі його автобіографічних свідчень, а про навчання Ю. Липи в НУ наводяться дуже лапідарні і часто суперечливі (передусім, щодо часу та факультету навчання) дані. Виявлення особливої справи студента НУ Ю. Липи, таким чином, має велике джерелознавче значення⁵. Незважаючи на те, що досить давно ці документи виявив історик медицини К. Васильєв та згадав про них у кількох виданнях, напевно, малотиражний та медико-спеціальний характер цих видань не дозволив його публікаціям поширитися серед істориків. У першу чергу, варто відзначити цінність фотокартки Ю. Липи, на якій він зображений у юнацькому віці під час перебування в Одесі, тоді як досьгодні були відомі лише його дорослі фотографії «польської» еміграційної доби. На звороті світлини надпис: «Изображенный на сей карточке действительно есть Липа Юрий, окончивший курс Одесской 4-ой гимназии в 1918 г., что подписываю с приложением печати и удостоверяю. Г. Одесса. 6 августа 1918 г.». У справі також міститься заява Ю. Липи від 6 серпня 1918 р. про зарахування на юридич-

О. Семененко

ний факультет. В ній він згадує про надання до адміністрації факультету метрики, що видана у м. Старі Санжари Полтавського повіту й губернії. На нашу думку, це досить переконливо свідчить на користь думки про Полтавську губернію як місце народження Ю. Липи і, таким чином, підтверджує його пізніше автобіографічне свідчення, які, як відомо біографам, не завжди бувають правдивими з огляду на бажання певної особи з різних причин підкоригувати свою біографію (з іншого боку, наголосимо, що цей факт аж ніяк не підважує статус Ю. Липи як одесита, адже в Одесу він потрапив немовлям і тут відбулося становлення його особистості в перші 17–18 років життя). В гімназійному атестаті вказана і дата народження Ю. Липи: 22 квітня 1900 р., що корелюється з загальнопоширеним трактуванням його дня народження 5 травня за новим стилем. Тут само наведені і оцінки випускника, здебільшого «4» (з історії, латини, грецької мови, математичної географії та ін.) та «3» (Закон Божий та ін.). Цікаво, що «5» він отримав лише з географії, яка згодом стане основою його геополітичних трактатів.

Безумовно, найбільш важливими і навіть сенсаційними є документи, що свідчать про те, що

Ю. Липа не був рідним сином Івана Львовича Липи. Згідно з випискою з метричної книги Георгій Липа народився у родині священика с. Дем'янівки Хорольського повіту Андрія Андрійовича Герашенка та Єлизавети Іванівни. Втім, Іван Липа був восприємником під час хрещення. Лише 8 квітня 1910 р. Одеський окружний суд виніс рішення про всиновлення Георгія Липи лікарем Іваном Львовичем Липою та законною дружиною його Марією Григорівною з наданням всиновленому прізвища та по батькові всиновлюючого. Знаменно, що товаришем голови суду був видатний український діяч С. П. Шелухин, а копія метрики була зроблена в конторі нотаріуса М. Ф. Комарова — іншого провідника одеських українців. За браком інших свідчень

важко чітко уявити обставини цієї справи. Припустимо, що ще з 1900 р. Ю. Липа виховувався в родині І. Липи, і лише у 1910 р. ця сімейна справа була формалізована.

Під час навчання в НУ Ю. Липа належав до студентських лідерів. А. Гак згадував про Ю. Липу як про лідера студентського літературного гуртка. На думку А. Гака, він був «найбільшим ерудитом у поезії, добре обізнаний не тільки з українською та російською поезією, а й з закордонною». У 1917 р. Ю. Липа опублікував в Одесі праці «Гетьман Іван Мазепа» та «Королівство Київське по проекту Бісмарка». Оригінальною розвідкою з новітньої історії України (що було характерно для українських істориків-державників) була його праця «Союз визволення України (історія й діяльність)». Ці праці рецензували М. Павловський, В. Дорошенко, С. Єфремов у столичному українському виданні «Книгар». Здебільшого вони закидали авторові тенденційність та глорифікацію історичних явищ та осіб, хоча й виділяли його роботи з числа подібних популярних брошур як такі, що написані зі знанням певних подробиць⁶.

Харківський український діяч, голова міста під час Другої світової війни, письменник та мемуарист, Олександр Платонович Семененко (1898–1978) та лідер одеських боротьбистів у 1918–1920 рр., провідник політики «українізації» в Одесі, організатор бучного шевченківського свята 1920 р. Аркадій Парфентійович Миколіук (1890–1938) значно менше відомі сучасним одеситам. У наявних до сьогодні джерелах та історіографічних текстах про навчання А. Миколіука в НУ лише згадано⁷. Натомість виявлення його студентської справи не лише оживлює цей сухий факт, зокрема, за рахунок невідомих фотокарток, але й надає важливі дані про загальну біографію діяча, який

в особовій справі фігурує як «Аркадій Поликарпович Миколіук»⁸. В автобіографії 1935 р. А. Миколіук зазначав, що народився у 1890 р. у с. Любашівка (сучасний районний центр Одеської області, смт) в родині селянина-бідняка. Натомість в атестаті, що він отримав після складання іспитів у другій Одеській гімназії, в якості місця народження фігурує с. Криве Озеро Анан'ївського повіту Херсонської губернії. Датою народження визначено 18 вересня 1890 р. На юридичний факультет НУ його зарахували

в ранзі прапорщика за пасу 24 лютого 1918 р. Проживав А. Миколіук за адресою Ніжинська, 18, кв. 34. Як і Ю. Липа, захоплений хвилею революції, А. Миколіук провчився в НУ лише до кінця 1918 р. В особовій справі О. Семененка окрім цінного фото міститься уточнення щодо років його навчання на юридичному факультеті НУ — 1915–1919 рр. В Одесу О. Семененко перевівся з університету Св. Володимира, який у 1915 р. було евакуйовано до Саратова⁹.

Ці лапідарні дані «розцвічуються» завдяки не менш лапідарним мемуарним згадкам О. Семененка, в яких він згадував про блискучі лекції з історії права професора О. Я. Шпакова, які він слухав у 1915–1916 рр. Найбільше запам'яталась О. Семененку згуртованість

студентів НУ за національно-земляцькою ознакою. Зокрема, він згадував про «широ-безпосередніх і гучних членів Грузинського земляцтва», які «до революції в Одесі веселою компанією збиралися в студентській їдальні»¹⁰.

З особової справи згодом одного з найвидатніших українських мистецтвознавців — Всеволода Яковича Кармазина-Каковського (1898–1979) випливає, що після скінчення Одеської 4-ї гімназії у 1917–1918 рр. він навчався на юридичному факультеті НУ. Зокрема, він прослухав 8 годин лекцій О. Я. Шпакова з історії

К. Комарецький

руського права в осінньому семестрі 1917 р. та 8 годин — у весінньому семестрі 1918 р.¹¹. У березні 1919 р. його зарахували вільнослухачем Одеського Міжнародного інституту. До сьогодні у біографіях вченого ці факти не фігурували, як і його фото студентських років.

У 1917 р. В. Буряченко присвятив некролог одному зі своїх колишніх соратників — члену одеської української студентської громади, есеру Костеві Комарецькому¹². На основі цього тексту можемо зробити висновок, що цей нині абсолютно забутий діяч належав до кола провідників одеських українців. У 1911 р. К. Комарецький закінчив юрфак НУ, читав у гуртках історію України та українського письменства, був головою «Української хати» та її літературної секції. Маловідомість цього діяча була зумовлена тим, що свої статті він найчастіше підписував псевдонімами «К. М. К.», «М-евич», «Кость». В «Одесском листке» він вів українську хроніку, публікувався також в «Одесских новостях», львівській «Будучності» та київській «Раді». У 1917 р. він встиг видати 26 лютого статтю про Т. Шевченка в «Одесских новостях», але передчасна смерть не дозволила йому реалізувати свої здібності.

На початку ХХ ст. один з лідерів одеських українців — батько знаменитого українського епідеміолога Василь Львович Громашевський повідомляв в одному з листів, що найняв для сина репетитора, «студента Вкраїнця (правника) з Анан'їва, Комарецького — нічого собі людина (належить до Українського кола в університеті)»¹³. У перші дні червня 1920 р. серед репресованих членів правління товариства «Просвіта» значилась Олександра Комарецька, напевно, родичка перерджасно померлого діяча, що, таким чином, продовжувала його діяльність.

З особової справи студента Костянтина Миколайовича Комарецького дізнаємося низку додаткових даних: народився 18 грудня 1884 р. у родині надвірного радника у місті Контантинграді Полтавської губернії. Середню освіту отримав в Анан'ївській гімназії. Зрештою, маємо можливість побачити фото цієї людини¹⁴.

Отже, актовий та зображальний матеріал з фондів ДАОО надає додаткові евристичні можливості для реконструкції такого масштабного та багатоаспектного явища, як український національний рух в Одесі в перші десятиліття ХХ ст.

¹ Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: Монографія / Вінцковський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.]; відп. ред. Хмарський В. М. — Одеса, 2010. — 584 с.

² Ніковський А. Франко в Одесі в 1909 р. // Життя й революція. — 1926. — № 5. — С. 106.

³ ДАОО. — Ф. 42. — Оп. 35. — Спр. 2456. — Арк. 40;47.

⁴ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 2649. — Арк. 115–115а.

⁵ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 7767.

⁶ Гак А. (Мартин Задека) Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади. — Новий Ульм-Філядельфія, 1973. — С. 67.

⁷ Марочко В., Гьотц Х. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). — К., 2003. — С. 74–79.

⁸ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 9453. — 7 арк.

⁹ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 11864. — 7 арк.

¹⁰ Семененко О. Харків, Харків... Спогади емігранта // Березіль. — 1991. — № 10. — С. 30, 65.

¹¹ ДАОО. — Ф. 451. — Оп. 1. — Спр. 322. — Арк. 2.

¹² Українське Слово. — 1917. — Ч. 7. — Червень.

¹³ Інститут рукопису Національної бібліотеки НАНУ ім. В. І. Вернадського. — Ф. 182. — Спр. 118. — Арк. 2.

¹⁴ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 6520. — 7 арк.

Thank you for evaluating AnyBizSoft PDF Splitter.

A watermark is added at the end of each output PDF file.

To remove the watermark, you need to purchase the software from

<http://www.anypdftools.com/buy/buy-pdf-splitter.html>